

Kitap, şu başlıklar altında bölümlendirilmiştir:

- Müdahale etmek kimin hakkı? Barbarlığa karşı evrensel değerler
- Oryantalist olmamak mümkün mü? Özcü tikelcilik
- Hakikati nasıl biliriz? Bilimsel evrenselcilik
- Fikirlerin iktidarı, iktidarın fikirleri: vermek ve almak?

Kitabın bölümlerinin bir özetini vermekten ziyade, kısaca da olsa, kitapta ne anlatıldığını ve bir okuyucu olarak izlenimlerimi belirtmekle yetineceğim. Wallerstein, 100 sayfalık bu çalışmasında, "müdahale etme hakkı nerede başlıyor?" sorusunu gündeme getiriyor. Kitap adeta bu soruyu tartışmak için kurgulanmış gibi. Nitekim, 16. yüzyılın iki entelektüeli Sepülveda ve Las Casas arasında geçen ve Batı'nın yeni ilişki kurduğu toplumların yaşamına müdahale etme hakkına dair tartışma canlı bir şekilde aktarılıyor². Wallerstein, müdahale etme hakkına meşruiyet zemini yaratma sürecinde Sepülveda'nın tarzının işlerliğini yitirmesi dolayısıyla oryantalizmi bu tartışmaya dahil eder. Wallerstein'e göre, iktidardakiler, sınırsız güç kullanımının etkisini ve inandırıcılığını zaman içinde yitirmesiyle, hakimiyetlerine entelektüel açıdan meşruiyet kazandırmak için oryantalizme başvurmuşlardır. Çünkü Batı dışı toplumlar, kendilerinin Batı dünyasıyla özdeş moderniteye geçiş yapabilmelerine engel olan özelliklerinden, ancak Batı dünyasının yol göstericiliği ve rehberliği "gözetiminde" kurtulabilirlerdi. Hiç kuşkusuz, argüman bu şekliyle müdahale hakkını haklılaştırıyor ve dolayısıyla meşrulaştırıyordu. Ancak, Wallerstein'a göre, 21. yüzyıla gelindiğinde, bir meşrulaştırma tarzı olarak oryantalizm de işlerliğini yitirir. Çünkü Batı dışı toplumlar, vaat edildiği gibi Batı toplumlarıyla bir eşitliğe erişememişlerdir. Wallerstein, bu koşullarda oryantalist argümanın geçersizleşmesinin ardından bilimsel evrenselciliğin ortaya çıktığını belirtiyor ve bu çerçevede 'iki kültür'³

² Wallerstein, günümüzden örnekler vererek, söz konusu tartışmanın halen bir sonuca bağlanmadığını altını da kitabında çizmiştir.

³ İlk olarak İngiliz fizikçi C. P. Snow tarafından 1959 yılında ortaya atılmış bir kavramdır. Snow'un bu kavramla tanımladığı durum, akademik hayatın doğa bilimleri ile insan bilimleri olarak iki kutba ayrılmış olması dolayısıyla oluşan anlayış farkı nedeniyle, akademisyenlerin birbirinden ayrı kamplar halinde çalışmalarını sürdürmelerinden doğan iletişim problemidir. Snow, iki kültür olarak adlandırdığı bu iki

kavramını ileri sürüyor: Hakikati ve iyi değerleri arama. Wallerstein'e göre, bilim, kavramsal olarak kültürün dışında bırakılarak, yaşadığımız dönemde, özellikle de 1945 sonrası, iktidarın haklılığını meşrulaştırma aracı olmuştur. Wallerstein, bilimsel evrenselciliği, iktidar sahiplerinin şimdiye kadarki en kurnaz ideolojik haklılaştırma yaratımı olarak görür. Çünkü bilimin ilerlemesi, herkesin yararına bir durum olarak, siyasetten, ideolojiden, kısacası kültürden yalıtılmış olarak sunulur. Bilime öyle bir konum atfedilmiştir ki, bilimi reddetmek, dar kafalı, çağdışı olmak demektir. Bilimsel evrenselcilik, modern dünya-sisteminin kendi kendini meşrulaştırmasındaki son mekanizmadır. Bununla birlikte, bilimsel evrenselciliğin ayağı olan iki kültür kavramı da bugün zayıflamış durumdadır. Çünkü modern dünya-sistemi bir kriz içindedir ve bu noktada entelektüele büyük görevler düşmektedir. Wallerstein'in çözümü, Avrupa evrenselciliğinin ötesine geçebilmektir. O da evrensel evrenselciliğdir. İktidar sahiplerinin tüm meşrulaştırma mekanizmalarına eleştirel bir gözle bakabilmektir. Avrupalı olmayan, ama evrensel olan bir evrenselciliğdir.

Yukarıdaki kısa özetle de görüldüğü gibi, Wallerstein'in bu çalışmasının en çok öne çıkan özelliği, kendisini dünyaya tanıtan 'modern dünya-sistemi' isimli toplumsal değişim kuramını yine temel referans olarak almasıdır. Kısaca modern dünya-sistemi, halen yaşamakta olduğumuz, kökenleri 16. yüzyılda bulunan 500 yıllık kapitalist dünya-ekonomisidir. Tüm dünyayı kapsayan işbölümü ağının yarattığı, merkez-yarıçevre-çevre ülkeler ile anlamını bulan bir sistemdir. Merkez ülkeler, sistemdeki söz söyleme güçleri nedeniyle iktidardadırlar ve sahip oldukları konumlarını kaybetmemek ve yarı-çevre ve çevre ülkeleri kendi ihtiyaçları doğrultusunda iktidar konumlarını tehdit etmeyecek durumda tutabilmek için daima iktidarlarına meşruiyet kazandırmak zorundadırlar. Ancak, şu anda sistemin kendisinden kaynaklanan bir kriz yaşanmaktadır. Çünkü kapitalizmin, sermayenin sonsuz birikimini sağlayan ve geçerli kılan bir sistem olması, onu hem farklı kılar ama aynı zamanda sıkıntıya sokar. Sistem, yaşadığımız bu dönemde, nasıl sonuçlanacağını bugünden belirleyemediğimiz salınımlar geçirmektedir. Ancak sistemin dışına çıkılarak bu sıkıntılarının üstesinden gelinebilir ve bu da entelektüelin omuzlarına ciddi bir

---

grup arasındaki anlayış farklılığına edebiyatçıların fizik, fizikçilerin de edebiyatla hiç ilgilenmemesi, asgari düzede de olsa bilgi sahibi olmamaları durumunu örnek olarak vermiştir.

yük bindirmektedir. Wallerstein'in modern dünya-sistemi jargonunu ısrarla koruduğu *Avrupa Evrenselciliği, İktidarın Retoriği* isimli bu çalışmasıyla ortaya koyma çalıştığı da, merkezdekilerin sahip oldukları iktidar konumlarını muhafaza etmek adına başvurdukları araçlardan biri olarak Avrupa evrenselciliğidir. Bu nedenle, kitabın ilk üç bölümünde anlatılan Avrupa evrenselciliği fikrinin oluşum süreci, aynı zamanda modern dünya-sisteminin ortaya çıkış tarihçesi olarak da okunabilir. Wallerstein, Avrupa evrenselciliğini, mevcut dünya düzeninin meşrulaştırılması için bir araç olarak görüyor. Modern dünya-sisteminin amacı, egemenlik alanını genişletmektir. Mümkün olduğunca çok sınırı egemenlik alanına dahil ederek etkinliğini yayabilmesi ise, sistemin kendisine meşruiyet zemini yaratabilmesine bağlıdır ve bunu da ancak evrensel olduğu ileri sürülen değerler aracılığıyla gerçekleştirebilir. Çünkü egemenlik ilişkisi hükmetmeyi de beraberinde getiriyor ve hükmedilenlerin sorun çıkarmamaları için bir şekilde rızalarının alınması gerekiyor.

Bu çalışmanın kapsadığı zaman dilimi de yukarıda söylediğimizi destekler niteliktedir. Wallerstein, Avrupa evrenselciliğinin kendisini, tarihsel olarak birbirlerinin ardı sıra oluşmuş olan barbarlara karşı evrensel değerlerin uygulanmasına inananların hakkı, oryantalizmin özcü tikelciliği ve bilimsel evrenselcilik olarak ortaya koyduğunu ve dolayısıyla her üçünün de birbiriyle bağlantılı olduğunu ileri sürer. Kitabın üç ana bölümünü de oluşturan bu süreç, 16. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemi kapsar. Söz konusu zaman dilimi, aynı zamanda modern dünya-sisteminin ilk olarak Avrupa'da ortaya çıktığı ve dünyanın geri kalanına yayıldığı dönemdir. Kitabının ilk bölümünde, 16. yy'ın iki düşünürü Sepúlveda ve Las Casas arasında, işgalcilerin Amerika kıtasındaki yerli halkların yaşamına ne derece müdahale etme hakkı olduğu üzerine geçen tartışmaya yer verilmiş olması tesadüfi olamaz. Ya da basit bir tarihsel detay olmasa gerektir.

Wallerstein'in bu çalışmasında, diğer çalışmalarından farklı olarak, oryantalizmden ilk kez bahsettiğini belirtmeliyiz. Wallerstein, bu çalışmasında, oryantalizmi, Avrupa evrenselciliğinin oluşum ve yayılış sürecinde hedeflendiği şekilde, gücün ve müdahale hakkının meşrulaştırılması çabasıyla birlikte ortaya çıkan aşamalardan biri olarak sunmuştur. Buna göre, modernitenin sahibi ve kaynağı olarak Batı, şemaya peşinen yerleştirilmiştir. Batı dışı toplumlar ise

kendi özellikleri nedeniyle moderniteye geçememişlerdir. Batı dışı toplumlar, bu koşullar altında, moderniteye geçebilmelerine engel olan özelliklerinden ancak Batı dünyasının rehberliği eşliğinde kurtulabilirlerdi. Wallerstein'in oryantlizmle kurduğu ilişki, daha çok Avrupa evrenselciliği ve hümanizm ilişkisi noktasındadır. Şöyle ki, Wallerstein'e göre Avrupa evrenselciliği, hümanizmle özdeşleştirilmiştir ve dünyaya ahlaki değerler pompalamaktadır. Neticede, bu değerler adına dünyada güç dengeleri kurulmaktadır. Çünkü bunlar, demokrasi, insan hakları ve özgürlük gibi reddedilemeyecek değerler olarak insanlığa ve toplumlara sunulmaktadır. Bu durum da, sonuç olarak iktidar sahiplerinin güçlerinin meşruiyetini tartışılmaksızın beraberinde getiriyor. Wallerstein, bu çerçevede Batı toplumuna, özellikle de Batı sağına ciddi eleştiriler getiriyor. Dolayısıyla, bu çalışmada oryantlizme yaptığı vurgunun, günümüz batı muhafazakarlığını eleştirmek adına yapıldığını söyleyebiliriz.

Wallerstein'in bu çalışmasıyla ilgili olarak vurgulanması gereken bir diğer husus, Gulbenkian Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Komisyonu'nun⁴ dünya çapında ilgi uyandıran ürünü *Sosyal Bilimleri Açın* isimli çalışmanın bir devamı niteliği de taşımasıdır. *Sosyal Bilimleri Açın*'da, sosyolojinin, diğer sosyal bilimlerden farklı ve bağımsız bir bilim dalı olarak varlığı sorgulanmıştır. Yazı konumuz olan Wallerstein'in *Avrupa Evrenselciliği* isimli çalışmasının özellikle bilimsel evrenselcilik bölümü, *Sosyal Bilimleri Açın*'da dile getirilen argümanları hatırlatır niteliktedir. Üniversitenin kurumsallaşmasıyla eş zamanlı olarak akademik disiplinlerin de biri bilim kültürü, diğeri edebi, beşeri, felsefi kültür gibi çok çeşitli isimlerin verildiği başka bir kültür alanı olarak birbirlerinden ayrışması üzerinde duruyor. İki kültür⁵ kavramlaştırmasını referans alarak üniversite sisteminin tikanışının anlatıldığı bu bölümde söylediklerinin özellikle kayda değer olduğunu belirtmeliyim. Wallerstein, disiplinler arasında gözlenen bu iki kültür ayrımını da yine modern dünya-sisteminin bir yaratımı olarak görüyor. Çünkü modern dünya- sistemi öncesinde bu tür bir ayrım yoktur, diyor. Ona göre, modern

⁴ Wallerstein, 1993-1995 yılları arasında bu komisyonun başkanlığını yapmıştır.

⁵ Konuyla ilgili olarak Wallerstein'in editörlüğünü yaptığı *İki Kültür Aşmak* isimli çalışmaya bakılabilir. Richard E. Lee ve Immanuel Wallerstein, *İki Kültür Aşmak, Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri ile Beşeri Bilimler Ayrılığı*, İstanbul: Metis Yay., 2007.

dünya-sistemi, bilim kültürüne üstünlük sağlamıştır. İyiyi aramak, modern dünya-sisteminin ortaya çıkmasının ardından, doğruyu aramakla yükümlü bilim kültürünün tamamlayıcı bir kutbu olarak beşeri bilimlerin görev sahasına ait kabul edilmiştir. Burada, insanın bilme halinin felsefeyle bağının bir anlamda koparılması sonucunda, mevcut üniversite sistemiyle Batı'da felsefenin bir süreklilik göstermemesine dair bir eleştiri dile getirilmiş oluyor. Söz konusu bölümde üniversite konusuna değinmesi, daha çok bu iki kültürün kurumsallaşmasıyla ilgili. Daha da ötesi, burada, üniversite sisteminin tıkanışını anlatmaktadır, ancak kendisinin sözünü ettiği bu tıkanışın ne kadar dışında kalabildiği tartışılır. Nitekim, Gulbenkian Komisyonu'ndan sonra da Batı'da üniversitelere yeni bir biçim verilmeye çalışılmıştır.

Wallerstein, Avrupa evrenselciliğinin kendisine meşruiyet kazandırma sürecinde yarattığı üçüncü görüntüsü olarak bilimsel evrenselciliğin üzerinde temellendiği iki kültür kavramı bugün zayıflamış durumdadır, diyor. Temelinden sarsılan aslında salt bilimsel evrenselcilik değildir, modern dünya-sisteminin kendi kendini meşrulaştırmasındaki son mekanizma olarak bilimsel evrenselciliğdir. Modern dünya-sistemi bugün bir kriz içindedir. Dolayısıyla, Avrupa Evrenselciği isimli bu çalışmada merkezi önemde olan konu, aslında, modern dünya-sistemi ve onun içinde bulunduğu krizdir. Wallerstein'e göre bundan çıkış yolu, entelektüellerin yardımıyla Avrupa evrenselciliğinin ötesine geçerek, Avrupalı olmayan evrensel bir evrenselciliği hayata geçirebilmektedir. Bunun gerçekleştirilebilmesinde entelektüellere önemli görevler düştüğünün altını ısrarla çiziyor. Wallerstein'in sunduğu bu çözümün sınırları çok net değil. Entelektüellere önemli görevler yüklemekle sınırlı kalmakta. Diğer bir ifadeyle, somut, gerçekçilik payı yüksek önerilerde bulunduğunu söyleyemeyiz.

Wallerstein, ilk bakışta, bu çalışmasıyla, Avrupa merkezli evrenselciliğinin kendini kabul ettiriş koşullarını tarihten ve son dönemden örneklerle belirginleştirerek, neden reddedilmesi gerektiğini anlatıyor. Ancak, bu kitap okunurken, Wallerstein'in daha önceki çalışmalarından birçoğu, bu yeni çalışmayla birlikte çok daha net bir şekilde bir kez daha kendini ortaya koyuyor. Öyle ki, bu yeni çalışmayı "yeni" kılan ne diye sormadan edemiyorsunuz. Çünkü, Wallerstein'in bu çalışmasıyla yaptığı, Avrupa evrenselciliğinin kökenini ve getirdiği felaketleri gözler önüne sermekten çok, 1974 yılında

yayınladığı modern dünya-sistemi isimli kuramının “gerçekliğini” ve “genel geçerliğini”, modern dünya-sistemi terminolojisiyle temellendirmektedir. Aslında, kitabın tüm bölümlerinde, yaşanan ve yaşanmakta olan tüm sorunların yegane kaynağı olarak modern dünya-sistemi görülüyor. Tabii, Wallerstein, her seferinde modern dünya-sistemi isimli kuramını yeni baştan tanıtıyor. Zaten kitabın son bölümünde, önceki üç bölümü neden tartıştığını kendi cümleleriyle şöyle aktarıyor:

“Modern dünya-sistemi içindeki iktidar gerçekliklerinin, geçen beş yüz yıl boyunca, kendi iktidarının devam etmesini sağlayan bir takım meşrulaştırıcı fikirlere nasıl biçim verdiğini araştırıyorum. Avrupa’nın bütün evrenselcilik çeşitlerinin üç tane çok önemli ve büyük çaplı belirlenimi vardı. Onları sırayla tartıştım.”⁶

Wallerstein’in yaşanan ve yaşanmakta olan tüm bu sorunların kaynağı olarak gördüğü modern dünya-sistemine bir alternatif olarak önerdiği Avrupalı olmayan evrensel evrenselciliğin ne kadar gerçekçi bir çözüm önerisi olduğu da tartışılır. Evrensel evrenselciliği ilan edip, onu kurumsallaştıracak bir yöntemin gerekliliğinden söz ediyor. Sorun şu ki, kendisinin daha önceki yıllarda çalıştığı modern dünya-sistemi kuramı, bu çalışmasının merkezindedir. Bu çalışmasında çözüm olarak önerdiği evrenselcilikler çokluğu, aslında modern dünya-sistemi jargonuna sadık kalınarak önerilmiş bir alternatiftir. Diğer bir ifadeyle Wallerstein, bu çalışmasında yeni bir şey önermiyor. Modern dünya-sistemi başlıklı çalışmasında yıllarca önce ortaya koymuş olduklarını burada tekrar ediyor. Wallerstein, bu çalışmasıyla 1974 yılı sonrasında yaptığı çalışmalarının üstüne, ne yeni bir şey eklemiş ne de bir değişiklik yapabilmıştır. Kaldı ki söz konusu kuramının geçerliliği tartışılır. Bu çerçevede ve her şeyden önce, Wallerstein’in, Batı’ya, Batı’nın dışında kalan toplumlardan hareketle tarihte bir yer biçtiği modern dünya-sistemi isimli çalışmasını yeniden elden geçirmesi gerekiyor ki, bu çalışmasında üzerine temellendirdiği çözüm önerisi bir geçerlilik iddiası taşıyabilsin. Daha derinde, Wallerstein bu çalışmasında ve öncekilerinde sorunu ortaya koyuşu ve çözüm yolu önerişi, hiç kuşkusuz bir

⁶ Immanuel Wallerstein, *Avrupa Evrenselciliği, İktidarın Retoriği*, İstanbul: Aram yay., 2007, s. 79.